

DOI 10.31558/2519-2949.2023.4.15

УДК 323.1: 930.85

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5512-1542>

Іваницька О. П., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ СУЧАСНОЇ ІСПАНІЇ

У статті автор аналізує на прикладі Іспанії, яка пережила у ХХ столітті, окрім всього іншого, тривалу й кровопролитну громадянську війну та майже 40-річний авторитарний режим, ставлення до трагічного минулого, його оцінки, тобто особливості формування історичної пам'яті. Автор зазначає, що головним підмурком переходу від авторитаризму до демократії, тобто унікального іспанського демократичного транзиту, стала домовленість провідних політичних сил про національне примирення і відмову на час транзиту від своїх минулих ідеологічних уподобань та гасел. 30 років діяла ця домовленість. У статті наголошується на тому, що лише прихід до влади ІСРП дав поштовх поверненню до переоцінки історичного минулого. Соціалістичний уряд домогся ухвалення Закону про демократичну пам'ять, який зустрінутий іспанською спільнотою вкрай неоднозначно, оскільки є ідеологічно зорієнтований з тим, щоб повністю реабілітувати ліві партії (комуністів та соціалістів), їхню справжню участь у виникненні, розвитку та наслідках громадянської війни.

З залученням значного кола оригінальних іспанських джерел у статті спростовується ідеалізація діяльності соціалістичної партії у роки Другої республіки та громадянської війни. Йдеться про повне підпорядкування соціалістично-комуністичних урядів Другої республіки диктату Москви, про виконання її розпоряджень, про наміри ряднського керівництва здійснити на Піренеях з допомогою іспанських комуністів та соціалістів пролетарську революцію та встановити тут радянську республіку. Наводяться дані про численні жертви з боку соціалістично-комуністичних урядів у республіканській зоні. Спростовується ціла низка міфів зарубіжної марксистської історіографії про початок, перебіг та завершення громадянської війни в Іспанії та роль у цьому іспанських лівих партій.

Ключові слова: історична пам'ять, Іспанія, громадянська війна, Друга республіка, Комінтерн, СРСР, соціалістичний уряд, Закон про демократичну пам'ять.

У статті «Феномен історичної пам'яті у політичних процесах сучасної Іспанії», опублікованої у цьогожрічному часописі «Політичне життя» (№3), йшлося про кампанію відновлення та формування історичної пам'яті щодо трагічного минулого, ініційованої соціалістичним урядом під орудою П.Санчеса. Іспанські соціалісти домоглися ухвалення Заону про демократичну пам'ять, зміст якого реабілітує, вірніше, ідеалізує діяльність іспанських лівих, зокрема соціалістів, у роки Другої республіки та громадянської війни 1936-1939 років. Цей закон був неоднозначно сприйнятий іспанською спільнотою, правоохоронними установами, церквою.

Нинішній ступінь вивченості іспанських подій з 1931 по 1939 роки у зарубіжній, іспанській та вітчизняній історіографії дозволяє об'єктивно і неупереджено оцінити дії іспанських соціалістів та комуністів у роки Другої республіки та громадянської війни.

Це і є метою цієї нашої публікації.

Сповідання нинішніми іспанськими соціалістичними урядами сумнозвісної тези, яка зародилася у 1930-х роках, марксистської зарубіжної і радянської історіографії, зміст якої заключається в тому, що іспанський Народний фронт (НФ) є віддзеркаленням сил прогресу, свободи і демократії, а франкістський табір – сил реакції і фашизму, виглядає абсурдною. Насправді справжніх демократів не було ні у НФ, ні серед франкістів.

Отже, розпочнемо з 1930-х років. Важливо зазначити, що поступальний розвиток Іспанії у ХХ столітті гальмувався низкою нерозв'язаних соціально-економічних та політичних проблем, що спричиняло сильну поляризацію іспанської спільноти, появу так званих «двох Іспаній» та, врешті-решт, диктатуру генерала Прімо де Рівери, ліквідацію монархії, проголошення Другої республіки тощо.

Мирна квітнева революція 1931 року в Іспанії – явище унікальне, складне й суперечливе. Вона не завершилася поваленням монархії та проголошенням республіки. Це був лише пролог майбутньої трагедії іспанського народу. Важко говорити також про створення справді республіканського правління в сучасному розумінні цього слова. В Іспанії не було справжніх республіканців. Після падіння монархії всі так звані прихильники республіки боролися за владу, а кожна партія – за свою “політику”, тому не дивно, що дуже швидко країна опинилася в стані хаосу й безладу: свобода перетворилася на розбещеність, а закон – на фарс. Справжні республіканці становили в Іспанії абсолютну меншість.

Підтвердженням цього може бути розмаїття тих полярних політичних сил, які сформували Тимчасовий уряд республіки: від колишніх монархістів, консерваторів (голова уряду і президент республіки Алькала Самора та міністр внутрішніх справ Мігель Маура) до лівих республіканців (військовий міністр, письменник Мануель Асанья та соціаліст, міністр праці, згодом прем’єр Ларго Кабальєро. Останній був робітником-самоуком, що претендував на лаври “іспанського Леніна”). Спільної урядової програми не існувало. Прем’єр не мав впливу на міністрів. Кожне міністерство нагадувало середньовічне місто-фортецю зі своїми вольностями та законами. Ліві політичні сили звинувачували республіку в небажанні довести революцію до кінця, праві твердили, що республіка дала початок хаосові “червоної революції”. У монографії “Іспанія ХХ століття” пишеться: “Іспанія ніколи не була такою роз’єднаною, як 1931 року. Республіку буквально роздирали: одні тягнули вперед, інші – назад, треті – вліво, четверті – вправо. Дехто хотів, щоб республіка тупцювала на місці” [14, с. 103].

З часу проголошення республіки Іспанія майже не знала мирних і щасливих днів. Діяльність республіканського уряду викликала загальне невдоволення: широкі верстви населення протестували проти неефективності та половинчастості реформ, особливо аграрної; церковна та військова реформи грішили надмірним радикалізмом і по суті розкололи іспанське суспільство. Перманентні страйки робітників (з квітня 1931 по квітень 1932 року відбулося 3643 економічні страйки за участю 1,5 млн. осіб), виступи селян, сепаратизм провінцій, криваві сутички з поліцією – ось реалії тодішніх іспанських буднів. Загальнонаціональний резонанс отримала різанина у Кастільбланко, одному з естремадурських селищ, коли чотири цивільні гвардійці спробували розігнати мітинг селян. Розлютований натовп розправився з гвардійцями камінням та ножами. Суспільну нестабільність своїми деструктивними діями поглиблювали анархісти, закликаючи до колективізації села, усупільнення засобів виробництва та скасування державних органів. В одному з регіонів Каталонії вони проголосили “лібертарний (вільний) комунізм”, націоналізували громадські установи, скасували приватну власність та гроші. Рух було придушено, і, на щастя, обійшлося без жертв. Комуністична партія на час перемоги квітневої революції 1931 року нараховувала лише 800 членів і не мала впливу на загальнонаціональні події. Проте, виконуючи вказівку Комінтерну щодо підготовки в Іспанії соціалістичної революції, діяла за принципом: чим гірше, тим краще [5, р. 72; 15, с. 76; 23, с. 100-101].

Після дострокових парламентських виборів восени 1933 року в історії Іспанської республіки почалася нова – драматична смуга, названа іспанськими лівими “чорним дворіччям”. Поляризація суспільства наростала. Коаліція правих, перемігши на виборах і отримавши владу, скасувала найбільш одіозні реформи попереднього республіканського уряду (військову, аграрну, церковну), амністувала політв’язнів, які боролися проти республіки. Ліві, втративши владу, чинили масову обструкцію новому урядові, вдавшись до революційної риторики. Лідер радикальних соціалістів Ларго Кабальєро, з притаманною йому інфантильністю, вирішив повернути собі владу збройним шляхом, використавши для цього астурийських шахтарів. Їм було обіцяно підтримку всіх регіонів. Ліва більшість ІСРП, керована Кабальєро, висловлювалася за проголошення в Іспанії “диктатури пролетаріату”, але без рад. Цю тактику заперечували інші керівники ІСРП. Варто зауважити, що в ті роки будь-яка акція правих розцінювалася лівими як наступ фашизму, а праві натомість вбачали у кожному мітингові чи страйку ознаки комуністичної революції [16, р.148; 23, с. 101-102].

У більшості ж регіонів уряд оперативно попередив виступи, запровадивши надзвичайний стан і заарештувавши місцевих соціалістичних лідерів. Єдиний регіон, де ліві втрималися, була Астурія, шахтарський край. Перебіг астурийської пролетарської революції був зумовлений певним чином віддаленістю та ізольованістю краю від центру. Важкі й небезпечні умови праці, постійний поліцейський нагляд, відсутність комунікацій та національних засобів інформації створили тут сприятливі умови для значного впливу соціалістів, комуністів та анархістів, які, домігшись у 1934 році єдності в революційній пропаганді, почали створювати робітничі комітети й озброювати шахтарів.

Астурійська революція почалася в ніч на 4 жовтня, коли загін шахтарів-комуністів чисельністю 200 осіб, озброєних 30 гвинтівками, захопив містечко М'єрес, а згодом і ряд інших населених пунктів. 10 жовтня восьмитисячна колона робітників рушила на Ов'єдо – столицю Астурії і зайняла її. Ов'єдо мало на той час 50 тис. населення, тут діяв університет, різні урядові установи, місцевий гарнізон нараховував 1000 солдатів. Поки шахтарі, маючи вдосталь вибухівки, квартал за кварталом захоплювали місто, його жителі причаїлися в домівках.. Соціалісти й комуністи поділили владу в Ов'єдо: хоча вплив останніх був незначним, але саме вони розпочали революцію. З допомогою динаміту комуністи відчинили банківські сейфи в Ов'єдо й реквізували 40 млн. песет та 3 млн. доларів. Робітничі альянси (ревкоми) перетворилися на органи влади, що керували революційною боротьбою та завідували виробництвом і розподілом продуктів. Це була державна організація радянського типу й називалася “Робітничо-селянською республікою Астурії” (в літературі трапляється назва “Астурійська комуна”).

Московська газета “Правда” вмістила на своїх шпальтах відозву повстанців: “Весь район перебуває у наших руках. Ми оголосили республіку робітників, селян і солдатів, озброїли 100 тис. осіб і організували ударний загін з 10 тис. бійців. Фабрики в наших руках і виробляють для нас військове спорядження. Пекарні працюють цілодобово. У вівторок ми захопили військовий завод в Ов'єдо і взяли 6 тис. гвинтівок. Цього ж дня після 5-денної облоги ми зайняли Ов'єдо. Потім проголосили владу робітників та селян. Ми звільнили політичних в'язнів. Тепер у тюрмах сидять капіталісти, яких ми утримуємо як заручників”. Під час повстання швидко зросла політична роль компартії. Її представники увійшли до складу всіх ревкомів, відстоюючи лінію всебічного розвитку збройної боротьби. В ряді ревкомів вони здобули абсолютну перевагу й очолили їх. Значною була роль компартії і в організації загонів “червоної армії”. Комуністичні гасла й фразеологія їхньої програми увійшли в лексикон астурійських повстанців, про що свідчать численні прокламації, відозви тощо. Революційний комітет, створений у ті бурхливі дні, намагався налагодити дисципліну й порядок у лавах повстанців, але вгамувати окриленіх перемогою людей практично неможливим. Почалися грабежі, вбивства. Рамону Гонсалесу Пенї, одному з соціалістичних лідерів Астурії, ледве вдалося стримати повсталіх від наміру висадити в повітря кафедральний собор. Жертвами самосуду стали 70 осіб, серед них – 30 цивільних гвардійців та 33 священники. Газета правих сил “Ла насіон” подавала значно більшу цифру тих, хто загинув внаслідок “червоного терору” – 1335 осіб. Але повідомлення про згвалтування черниць і вколювання очей дітям поліцейських більшість істориків спростовують. Заклики прем'єра А. Лерруса припинити повстання і скласти зброю залишилися без уваги. Соціаліст Р. Гонсалес Пеня, один з провідних керівників повстання, усвідомивши його неминучу поразку, пропонував припинити боротьбу й капітулювати. Але комуністи, що отримали перевагу в Революційному комітеті після відставки Пенї, наполягали (як і в 1939 році) на продовженні спротиву. Це була відверта авантюра, робітників увели в оману, пообіцявши підтримку всіх регіонів країни, використали їх як гарматне м'ясо [5, р. 79; 16, р. 153, 155-156, 158; 23, с. 79-81].

Значний вплив на іспанське політичне життя традиційно мали французькі реалії, де вже 1934 року було створено Народний фронт. Один з правих лідерів ІСРП І. Прієто після астурійських подій перебував у Франції й був очевидцем того, як відбувалося там об'єднання так званих антифашистських сил. Повернувшись до Іспанії, він, користуючись значним авторитетом у партії, домігся прийняття рішення про коаліцію з республіканськими партіями. Тоді ліве крило ІСРП на чолі з Ларго Кабальєро і домовилося про об'єднання з компартією. Після розпуску парламенту та призначення нових виборів на 16 лютого 1936 року обидва лівих об'єднання 15 січня 1936 дійшли згоди року про створення “Виборчого пакту”, відомого в історії як “Народний фронт”. Серед підписантів були Лівореспубліканська партія, очолювана М. Асаньєю, Республіканський союз, КПІ, ІСРП, Соціалістична спілка молоді, Всезагальна спілка трудящих, ПОУМ – Робітнича партія марксистського об'єднання (іспанська троцькістська партія). Напередодні виборів до Народного фронту приєдналися анархісти. Його програма мала поміркований загальнодемократичний характер: повернення до законів періоду реформ, прискорення аграрної реформи, контроль держави над Іспанським банком і приватними банками, впорядкування податкової системи, прийняття програми громадських робіт, надання автономії Каталонії та іншим національним провінціям, амністія 30 тисячам учасників астурійського повстання, приєднання до системи колективної безпеки у Європі. Лідерами блоку стали М. Асанья і Ларго Кабальєро. Щоправда, перший говорив про представницьку монархію в Іспанії та неревольюційні реформи, а другий, хоч і туманно, – про соціалістичну революцію в країні. Взаємини між ними були досить холодними. Їхні програми докорінно відрізнялися, лише прагнення перемогти на виборах утримувало їх у складі одного блоку. Нарешті,

слід наголосити на тому, що іспанські комуністи розглядали запропоноване Комінтерном гасло антифашистського фронту (народного фронту) як засіб розв'язання основного питання революції – про здобуття влади шляхом нового збройного повстання, яке, на їхню думку, дасть змогу покінчити з “клерикально-фашистською” диктатурою і встановити в Іспанії радянську владу – диктатуру пролетаріату. Праві натомість об'єдналися в Національний блок на чолі з Кальво Сотело.

На виборах 16 лютого 1936 року з невеликою перевагою переміг Народний фронт: Не має змоги перевірити достовірність цих виборів. Однак місцева преса в лютневі дні 1936 року була переповнена матеріалами про тиск, шантаж та фальсифікації, до яких удавалися на виборчих дільницях як одна, так і друга сторона. Навіть голова центральної виборчої комісії І. Пріето, один із керівників ІСРП, відмовився від виконання своїх обов'язків, обурений підтасовками, що їх чинили представники Народного фронту, хоча й сам до нього належав. Екс-президент Другої республіки Н. Алькала Самора у своїх “Спогадах” (1977) засвідчує, що фальсифікацію результатів виборів було виявлено у 80 округах [5, р.90-93].

Іспанські праві розцінили парламентську перемогу Народного фронту як наближення комуністичної революції в Іспанії. Чи були реальні підстави для таких тверджень? Зауважимо, що взаємини між Комінтерном та компартією Іспанії найменш вивчені і належать до “білих плям” у радянській історіографії, оскільки їх висвітлення могло відкрити завісу над суворо втаємниченими планами й методами діяльності Комінтерну. До квітневої революції 1931 року й повалення монархії в Іспанії КПІ посідала скромне місце в системі пріоритетів Комінтерну. Зігравши вирішальну роль у створенні КПІ у 1921–1922 роках і перетворивши її у свій заштатний філіал, Комінтерн потім надовго втратив до неї інтерес. Причини такого “охолодження” пояснюються тим, що після проголошення в Іспанії військової диктатури генерала Прімо де Рівери у 1923 році, КПІ потрапила в глибоке підпілля, суттєво зменшилася її численність та вплив на маси. За різними даними, КПІ нараховувала тоді від 600 до 800 членів, лідери перебували в еміграції, склад регіональних комітетів не перевищував 40 осіб (у Мадриді – всього 20 членів).

Становище різко змінилося після квітневої революції 1931 року з її широко проголошеними демократичними свободами. Це викликало вибух революційних емоцій у керівних колах Комінтерну. Доречно нагадати, що ВКП(б), а отже, й Комінтерн, розцінили світову економічну кризу 1929–1933 років, що охопила західний світ, як можливість чергового туру пролетарських революцій. У цих планах Іспанії відводилась одна з головних ролей. Падіння військово-монархічної диктатури, ліквідацію монархії, мирну перемогу демократичної революції та проголошення республіканського ладу в Іспанії у 1931 році комінтернівські лідери сприйняли як необхідну передумову соціалістичної революції. Це підтверджує лист Д. Мануїльського, члена виконкому Комінтерну від 25 травня 1931 року, адресований ЦК КПІ. В ньому звучить настійна порада іспанським комуністам підняти трудящих на боротьбу “проти сил старого режиму під гаслом створення рад робітників, селян і солдатів, як єдиної гарантії проти реставрації монархії, органу єдиного фронту для організації і розгортання масових дій, для розвитку революції й вжиття всіх потрібних заходів для завершення демократичної революції і забезпечення її перетворення на революцію соціалістичну”. Водночас Комінтерн за звичкою не брав до уваги нечисленність КПІ (навесні 1932 року – 12 тис. чол.) і її мізерний вплив на трудові верстви, які в більшості своїй перебували під впливом соціалістів та анархістів.

Керівництво КПІ повністю підтримувало тактику Комінтерну. Матеріали центрального органу компартії газети “Мундо обреро” (“Робітничий світ”), відоzwi та наради комуністичних функціонерів з представниками Комінтерну були всуціль пронизані гаслами: “Вся влада радам!”, “За уряд робітників та селян!”, “Геть буржуазну республіку!” Проте бажаного відгуку поміж трудівниками Іспанії ці гасла не знайходили. Ситуація ускладнилася й тим, що керівництво КПІ зажадало від Комінтерну обмежити втручання у внутрішні справи компартії та відкликати своїх представників з Іспанії, які перебували тут із часу створення КПІ. Вся ця епопея закінчилася усуненням від керівництва КПІ так званої “банди зрадників” і призначенням відданих Комінтернові керівників: Хосе Діаса (1895–1942) як генсека компартії і членів ЦК – Долорес Ібаруррі (1895–1989), Хесуса Ернандеса та інших. Нове керівництво беззастережно прийняло стратегію Комінтерну щодо “більшовизації” КПІ. Про це одверто заявила Долорес Ібаруррі в грудні 1933 року на XIII пленумі виконкому Комінтерну: “Нині в Іспанії основним питанням на порядку денному стоїть боротьба за владу, за встановлення робітничо-селянської республіки у формі рад. Розвиток революційного руху надзвичайно сприятливий для нас. Ми йдемо тим шляхом, на який спрямовує нас Комінтерн і який веде до перемоги в Іспанії радянської влади – влади робітників і селян”.

Під гаслами “радянізації” іспанські комуністи підготували й здійснили жовтневе повстання в Астурії 1934 року. Про це йшлося вище. Плани щодо пролетарської революції в Іспанії були схвалені й тактично заангажовані на створення антифашистського Народного фронту VII конгресом Комінтерну у 1935 році. Література радянської доби однозначно стверджує, що рішення VII конгресу означали радикальний поворот у стратегії й тактиці Комінтерну і стосувалися нібито відмови від ідеї світової комуністичної революції і переходу до боротьби проти фашизму, об’єднання всіх антифашистських сил, створення ними передвиборчих блоків заради перемоги на парламентських виборах та формування урядів народних фронтів. Усе це мало запобігти приходові до влади фашистів [71, с. 10-15; 73, с.525-531; 74, с. 88].

Насправді ж нова тактика Комінтерну стала більш завуальованою і набагато небезпечнішою, ніж попередня сектантська; їй відводилася роль троянського коня в досягненні основної, визначальної мети – перемоги комуністичних революцій у західних країнах.

Конкретним підтвердженням цього висновку може бути відома доповідь Г. Димитрова на VII конгресі Комінтерну в тій своїй частині, що стосується іспанської ситуації, і яка дуже нагадує інструкцію іспанським комуністам, для подальших дій Г.Димитров зробив акцент на прорахунках іспанських соціалістів, яких не повинні повторити комуністи: “Чи мусили буржуазія і дворяни неминуче перемогти в Іспанії, в країні, де так вигідно поєднуються сили пролетарського повстання з селянською війною? Іспанські соціалісти були в уряді з перших днів революції. Чи встановили вони бойовий контакт між робітничими організаціями всіх політичних напрямів, включаючи комуністів і анархістів, чи згуртували робітничий клас в єдину профспілкову організацію? Чи зажадали вони конфіскації поміщицьких, церковних, монастирських земель на користь селян, щоб прихилити останніх на бік революції? Чи спробували вони боротися за національне самовизначення каталонців, басків, за визволення Марокко? Чи провели вони чистку армії від монархічних і фашистських елементів та підготували її перехід на бік робітників і селян? Чи розпустили ненависну народові Цивільну гвардію, ката всіх народних рухів? Чи вдарили вони по фашистській партії Хіля Роблеса, по могутності католицької церкви?” [20, с.135; 21, с. 26–27].

Більш рельєфно і без будь-якого словесного камуфляжу виглядають плани компартії Іспанії та її представників на VII конгресі Комінтерну. Долорес Ібаруррі заявила: “...Ми прийшли на цей конгрес, сповнені палким прагненням на ділі довести нашу непохитну відданість Комуністичному Інтернаціоналу”; Гарсія (псевдонім Хуана Діаса, якого було обрано членом виконкому Комінтерну) твердив: “Іспанія переживає революцію. Іспанія – найслабша ланка капіталістичного ланцюга, наше завдання як комуністичної партії полягає в тому, щоб розірвати цей ланцюг. Ми готуємо маси до того, щоб вони під керівництвом компартії прийшли якомога швидше до переможного Жовтня в Іспанії”. Такою ж рішучістю віє від слів Хуана Вентури: “...Ми готові працювати...над створенням єдиного фронту, щоб добитися об’єднання профспілок, щоб іти до створення єдиної революційної партії пролетаріату, щоб повалити владу буржуазії та встановити владу робітників і селян в Іспанії”[22, с. 3-4, 29, 31-32, 49; 23, с. 90-91].

Конкретний зміст і тональність виступів делегатів Іспанської компартії на VII конгресі Комінтерну не допускають двозначності їхнього трактування.

Гучно проголошене Комінтерном та іспанським Народним фронтом гасло боротьби з фашизмом слід сприймати дещо іронічно чи й скептично, оскільки ситуація в Іспанії докорінно відрізнялася від тієї, що була в Німеччині. Передусім в Іспанії не було масової фашистської партії, а вплив маленької “Іспанської фаланги та ХОНС” був у край мізерним, вона не змогла перетворитися на масову партію через конкуренцію клерикалів, яких підтримували широкі верстви населення, що традиційно ішли за церквою. На час лютневих виборів 1936 року у лавах фаланги перебувало лише 5 тис. осіб, її називали “партією паничів” (її членами були переважно студенти та молода інтелігенція). Крім того, партію шматували внутрішні чвари між ультрафалангістами, які відстоювали необхідність в Іспанії “чистої” (фашистської) революції, та поміркованими. Фалангістська міліція вдавалася до безчинств і грубої сили, що теж не сприяло її популярності серед народу. Переважна більшість правих політичних сил ставилася до фалангістів упереджено, не сприймаючи їхню ідеологію, тому фаланга не змогла створити бодай якийсь блок з іншими політичними партіями і на парламентських виборах 1936 року збрала лише 40 тис. голосів, не отримавши таким чином жодного депутатського мандата. В березні 1936 року після приходу до влади Народного фронту “Іспанську фалангу та ХОНС” було заборонено, а її лідерів і насамперед Хосе Прімо де Ріверу ув’язнено. Більшість фалангістських лідерів так і не вийшли на волю, а Прімо де Ріверу за вироком народного трибуналу (суду) в листопаді 1936 року республіканці розстріляли [23, с. 201; 24, с.103-115; 25, с.120–122; 26, с.140; 23, с.91-92].

Таким чином, рішення Комінтерну та його VII конгресу стосовно Іспанії не відповідали реаліям і були нічим іншим, як політичним камуфляжем комінтернівської тактики, спрямованої на проголошення радянської влади на Піренеях.

Тим часом Іспанія жила як на вулкані. Хоча вона й перестала бути монархією, але не навчилася жити в умовах республіки. З часу лютневих парламентських виборів на її політичному горизонті невідступно маячила кривава потвора громадянської війни. Ситуація фактично вийшла з-під контролю лівореспубліканських урядів Народного фронту, які поступово перетворилися на заручників партнерів по блоку – соціалістів, анархістів, комуністів. Очевиднішою ставала аморфність та полярність інтересів у Народному фронті. Почалися стихійні підпали церков, захоплення приміщень, що належали правим партіям. Усього з 16-го лютого по 15-е червня у вогні загинула 161 церква.

Нарешті, вбивство республіканською поліцією лідера опозиції Кальво Сотело, яке було розцінене військовими як сигнал до прямої дії. 17 липня розпочався заколот частини військовиків проти республіки, яка боролася проти заколотників актами насильства та вандалізму. Бійці лівих рухів і просто карні злочинці вбивали офіцерів і священників. Лише в Барселоні було вбито 700 священнослужителів. У Законі про демократичну пам'ять багато мовиться про братські могили, які залишились після громадянської війни, та про виділення коштів на вшанування чи перепоховання жертв в індивідуальних могилах, При цьому йдеться лишень про могили прихильників НФ. Жодного слова про людей, які загинули у братовбивчій війні. Зокрема, про прах 25 тисяч жителів Мадрида: представників творчої інтелігенції бізнесових кіл і духовенства. Адже їх іспанські «демократи-сталіністи», за рекомендацією радянських наставників, вбивали без суду і слідства – лишень за підозрою у симпатіях до франкістів чи просто за непролетарський вигляд (носіння капелюха чи окулярів). Тільки у селищі Паракуельос, в районі нинішнього мадридського аеропорту Барахос, було розстріляно з кулемета в листопаді-грудні 1936 року до 12 тисяч осіб (точне число розстріляних, як і їх прізвища, до цих пір невідомі. Серед розстріляних тут 276 дітей. Тисячі невпізнаних жертв так званого червоного терору лежать не тільки у ровах Паракуельоса, але й поблизу столичного цвинтаря Аравака, у штольнях шахти Камуньяс у провінції Толедо, в десятках інших місць. Але про них не говориться в Законі про демократичну пам'ять. Бікфордів шнур громадянської війни було підпалено. [16, р. 234, 239-241; 12].

Слід відкинути засмальцьований штамп радянської епохи, за яким СРСР втрутився в громадянську війну в Іспанії тільки як послідовний захисник інтересів Іспанської республіки і зробив усе можливе для перемоги іспанської демократії, закликаючи західні демократії до спільної боротьби з фашизмом.

Відповідь шукатимемо і в аналізі практичних дій іспанських соціалістів та комуністів та їх московських наставників. Ще 1931 року, після перемоги в Іспанії Квітневої революції, Комінтерн відрядив на Піренеї для допомоги іспанським комуністам своїх кращих функціонерів В. Кодовілью та Ерньо Гере. Серед завдань, визначених Комінтерном, одне найважливіших полягало у створенні воєнізованих комуністичних загонів. 1933 року почала формуватися Робітничо-селянська антифашистська міліція, керівництво якою згодом перебравли комуністи, які пройшли ідейний та військовий вишкіл в СРСР і тепер ретельно переносили його на іспанський ґрунт. Окрім цього, комуністи створили сильні пропагандистсько-агітаційні та підривні структури, які розгорнули активну діяльність серед солдатського та сержантського контингенту іспанської армії [27, р. 111].

З початком військового повстання комуністи активно включилися у боротьбу проти заколотників. Але керівництво Комінтерну уже в перші дні громадянської війни негативно поставилося до неконтрольованої з одного центру передачі зброї населенню. Виступаючи на секретаріаті Виконкому Комінтерну 23 липня 1936 року, Г. Димитров сказав: «Армія роздробилася тепер на шматки... Якби вдалося захопити гарнізон у центрі, ми змогли б по-болгарському чи по-грецьки за 24 години здійснити переворот, скинути уряд Асаньї..., опублікувати маніфест нового уряду, справжнього республіканського, демократичного і т. д. Фактично у Мадриді Народний фронт має панівне становище». Але можливості здійснити задумане комуністи не мали, як і для переходу до пролетарської революції, тому Димитров вважав за необхідне почекати з захопленням влади: «Коли наші позиції зміцніють, ми зможемо піти далі». Виконуючи настанови з центру, Іспанська компартія розгорнула затяту боротьбу за ліквідацію міліційних формувань у республіканській зоні, оскільки ці формування суттєво поступалися заколотникам у дисципліні та наступальній тактиці. У вересні республіка приступила до створення регулярної армії. КПІ і тут виявила високу активність. Ще 20 липня 1936 року згідно з постановою Політбюро ЦК КПІ організовано навчальний

«5-ий полк» – свого роду кузню комуністичних офіцерських кадрів. У полку було підготовано й відправлено у Народну армію 35 тис. командирів [28, с. 151; 29, с. 155–156; 23, с. 162].

Вплив КПІ з початком війни помітно зріс. Ця дисциплінована і радикальна організація була добре пристосована до військової обстановки. КПІ планувала в майбутньому встановити режим, аналогічний радянському, який вважала за зразок демократії: «Уся Іспанія ніколи не забуде братерських слів великого Сталіна – батька радянської демократії, звернених до іспанського народу», – писала в ті дні Д. Ібаруррі [29, с. 157]. Щоправда, далеко не весь іспанський народ прагнув демократії по-сталінськи.

Наївним видається твердження, яке підтримує навіть Габріель Джексон, про те, що після 7-го конгресу Комінтерн цілковито зосередився на боротьбі з фашизмом і консолідації антифашистських сил, відмовившись від ідеї світової комуністичної революції. Стратегія Комінтерну, як і довгочасна політика Радянського Союзу, були побудовані на тезі про революційний перехід від капіталізму до соціалізму, про прийдешні пролетарські і національно-визвольні революції, про необхідність підтримки всіх революційних рухів. Інша річ, що Сталін, який господарював у Комінтерні, як у своїй вотчині, дав вказівку комінтернівським посланцям в Іспанії підтримувати демократичний фасад республіки з метою отримання допомоги західних демократій [16, р. 515; 21, р. 32].

21 липня 1936 року, на четвертий день після повстання військових, у Москві відбулося спільне засідання Комінтерну та Профінтерну, на якому обговорювалося питання про події в Іспанії. Після цього на допомогу іспанським комуністам було висаджено цілий десант активістів і керівників інших компартій. Серед них були члени Виконкому Комінтерну Франц Далем, Андре Марті, Пальміро Тольятті, керівні функціонери багатьох компартій: від ІКП – Вікторіо Відалі, Луїджі Лонго, Джузеппе Вікторіо, Джанкаоло Пайетта; від ФКП – Франсуа Бію, Анрі Жанен, П'єр Робер, Франсуа Вікторі; від КП Австрії – Манфред Штерн; від БКП – Рубен Аврамов, Райко Дамянов, Карло Луканов; від КП Великобританії – Пітер Карріган, Ральф Фокс; від КП Угорщини – Янош Гал, Мате Залка; від КПН – Ганс Баймлер, Ганс Кале, Артур Беккер. У різний час в Іспанії побували Моріс Торез, Жак Дюкло, Гаррі Полліт, Уільям Галлахер, Тім Бак, Вальтер Ульбріхт, Ян Шверма та інші [17, с. 20; 23, с. 163].

На заході радників Комінтерну розглядали як «червону аристократію», як армію «світової революції», що прагнула встановити в Іспанії «сталінський режим», як агентуру НКВС, що контролювала кожен крок «напівграмотної іспанської компартії», яка перетворилася у слухняне знаряддя радянської зовнішньої політики. Це правда. Багато посланців Комінтерну не знали і не хотіли знати іспанської дійсності, народних традицій і звичаїв, слабо орієнтувалися у співвідношенні політичних сил, автоматично переносили власний досвід на іспанський ґрунт, підміняли КПІ, місцеві парторганізації, діяли автономно і самостійно приймали рішення. Мало що змінилося з прибуттям до Іспанії у 1937 році Пальміро Тольятті (Ерколі). Правда, більшість комінтернівських радників було відкликано, але Тольятті увійшов до складу Політбюро ЦК КПІ і отримав надзвичайні повноваження [17, с. 20 – 21; 23, с. 163].

Вплив, роль та чисельність КПІ зростала. Так, якщо у 1931 році вона нараховувала 810 членів, то у 1937 році вже 380 тис. Це відбулося передовсім тому, що іспанська компартія залишалася єдиною партією порядку і дисципліни на фоні неконтрольованих дій анархістів та інших військових з'єднань республіки. Це привертало на її бік чимало симпатиків: через страх, кар'єрні амбіції, через переконання, що лише компартія здатна виграти війну з франкізмом. Але найголовнішим чинником зростання впливу КПІ у республіканській зоні була радянська військова допомога. Уряд республіки фактично цілком залежав від поставок військової техніки, матеріалів з СРСР, а, отже, повністю був ним контрольований через радянських спеціалістів, радників та комінтернівців [21, р. 33 – 34; 23, с. 164].

Щоправда, в інструкціях та настановах радянським посланцям в Іспанії рекомендувалося не командувати іспанцями, дотримуватися «меж радників», не втручатися у внутрішні справи, не принижувати національні почуття іспанських товаришів і не давати їм приводу думати, що радянські військові є «сіллю їхніх збройних сил». Та дійсність була іншою. Маршал К. Мерецков згадував: «Восени 1936 року справи у республіканській армії були настільки кепські, що радники з дозволу керівництва республіки виконували безпосередню організаційну та військову роботу. Радники пропонували іспанському командуванню ідею тієї чи іншої операції. Якщо ідею приймали, радники розробляли план операції. Після затвердження плану складали проект оперативних наказів і навчали відповідальних за це осіб штабної роботи. Час від часу радники потрапляли в складні ситуації, зумовлені безконечними вказівками з Москви, не завжди виправданими і часто

суперечливими. Ці вказівки й рекомендації, написані, як правило, особисто Ворошиловим, мали форму наказу й були обов'язковими для виконання. В них повідомлялися розроблені у Москві плани операцій, давалися конкретні поради щодо використання танків та літаків. Наприклад, у шифрограмі від 26 серпня 1937 року нарком, дивлячись на карту у своєму московському кабінеті, визначав напрям головного удару у Сарагосській операції. І далі, нарікаючи на «малограмотність в оперативному відношенні республіканських командирів», писав: «Можна знайти інші варіанти. Але при будь-якому варіанті залишається одне: хочеш досягти успіху – збери могутній кулак в одне місце, запасись резервом і «дуй» в найбільш вразливу ділянку ворожого фронту. Цього простого правила у вас не люблять дотримуватися, без чого немає успіху, немає перемоги». Подібним чином – майже щоденно – «великий стратег» Клим Ворошилов втручався в оперативну діяльність радянських радників в Іспанії. Сам Сталін не уникнув спокуси безпосередньо керувати урядами Іспанської республіки. Уряд соціаліста Л.Кабальєро був створений згідно з прямою інструкцією кремлівського вождя «з республіканців за участю соціалістів і двох комуністів, а також представників каталонців і басків». Так само Сталін санкціонував весною 1937 року заміну Л.Кабальєро, що виявився занадто самостійним, Х. Негрін, теж соціалістом, але абсолютно покірним волі Москви. Кабінет Х. Негріна Сталін розглядав як філіал радянського уряду. У постановках Політбюро ЦК ВКП(б) його називали «урядом друзів». Звідти йшли накази щодо прийняття законів про націоналізацію у промисловості, про перетворення в аграрному секторі, про форми і методи ведення пропаганди на території, зайнятій «білими» тощо. Дивує не перелік, а тональність вказівок: «рішуче вигнати», «вжити остаточних заходів», «вказати», «звернути увагу». Складається враження, що мова йде не про уряд суверенної держави, а якийсь заштатний обком чи наркомат, який зобов'язаний виконувати спущені згори директиви [30, с. 55; 19, с. 90–93; 23, с.164-165].

Можна з певністю сказати, що, починаючи з 1937 року і до завершення війни, страхіття «радянзації» Іспанії, про яке так часто говорили франкісти, матеріалізувалося повною мірою.

Після перебирання Х. Негрін, функцій голови республіканського уряду втручання Сталіна в іспанські справи почало переходити усі межі. Розгорнувши запеклу боротьбу проти своїх внутрішніх опонентів і зробивши винними у всьому троцькістів, він переніс її методи на міжнародну арену, передусім в Іспанію, де склалися для цього унікальні можливості. Адже у Народний фронт входила ліворадикальна партія – ПОУМ, яка сповідувала деякі ідеї Троцького і критикувала теоретичні й політичні погляди Сталіна. В Іспанію йшли телеграми з вимогами рішучих розправ із зрадниками. За часом це збіглося з активною фабрикацією в СРСР справи про «контрреволюційну організацію» в Червоній Армії. 9 лютого 1937 року радянські представники у Валенсії та Мадриді отримали від Сталіна телеграму, в якій стверджувалося, що причиною невдач на фронті є пряма зрада у штабах. «Батько всіх народів» поставив вимогу: «Використати ці факти, переговоріть (з) дотриманням обережності (з) кращими республіканськими командирами, щоб вони зажадали від Кабальєро негайного розслідування злочинів Малаги, чистки штабів від агентів Франко і саботажників... Якщо ці вимоги фронтних командирів не дадуть негайних необхідних результатів, поставте перед Кабальєро питання (про) неможливість подальшої роботи наших радників (в) таких умовах». Через деякий час Сталін повторив свої вимоги: «Повідомляємо нашу тверду думку: необхідно ґрунтовно почистити генштаб та інші штаби, укомплектовані старими спецами, нездатними зрозуміти умови громадянської війни і до того ж політично ненадійними... зняти всіх командирів, які на ділі довели свою нездатність забезпечити правильне керівництво бойовими операціями... перевірити всіх шифрувальників, радистів і взагалі працівників зв'язку; штаби укомплектувати новими відданими бойовими людьми... Без такого радикального заходу війну республіканці, безумовно, програють. Це наше тверде переконання».

Серед радянських військових, технічних та інших спеціалістів, відряджених до Іспанії, була група працівників Наркомату внутрішніх справ СРСР на чолі з чекістом О. Орловим (справжнє прізвище Л. Л. Фельдін). Ще у липня 1936 року Комінтерн поставив вимогу перед іспанськими комуністами: «... За всіляку ціну домогтися остаточного розгрому троцькістів, кваліфікуючи їх в очах мас як фашистську секретну службу, яка прагне розколоти Народний фронт, і провадить наклепницьку кампанію проти Радянського Союзу, як секретну службу, що активно допомагає фашизму в Іспанії». О. Орлов та його команда допомогли республіканцям створити власну службу безпеки (СІМ). У республіканській зоні з'явилися спеціальні тюрми, підконтрольні СІМ та НКВС. Виконуючи вказівки Сталіна, Комінтерну і КПІ, іспанські й радянські агенти безпеки почали вбивати, викрадати й кидати людей до в'язниць. Скориставшись виступом навесні 1937 року анархістів та поумістів у Барселоні проти репресивних дій уряду Народного фронту, що фактично означало розв'язання

громадянської війни у самому республіканському таборі, радянські та іспанські майстри «заплічних справ» узялися методично, за радянським сценарієм, розправлятися з повстанцями та іншими незалежними іспанцями. Лідер ПОУМ О. Нін був закатований у спецтюрмі. Вказівки з Москви про чистки в штабах і підрозділах республіканської народної армії виконувалися беззастережно. Головний військовий радник Г. Штерн у донесенні від 8 жовтня 1937 року писав, що під час Брунетської операції «дивізія Лістера не витримала й побігла. З труднощами вдалося відновити її боєздатність та попередити втечі з військових частин. Довелося застосувати найсуворіші репресивні заходи. Протягом 24 липня було розстріляно 400 втікачів» [29, с. 294 – 300; 30, с. 83; 23, с. 167].

Своєрідне ставлення іспанського соціалістичного уряду і до учасників так званих «інтернаціональних бригад», які боролися на боці республіки, і яким вони зобов'язалися надавати нині почесне іспанське громадянство. У свідомості широкого читацького загалу на пострадянських теренах інтернаціональні бригади в Іспанії стали символом високого духу, солідарності та підтримки іспанської демократії з боку багатьох людей світу. Безперечно, чимало іноземців їхали на Піренеї добровільно, за покликом серця. Ідея інтербригад не була новою, а старою, лише призабутою. Варто згадати інтернаціональні легіони Червоної армії в роки російської громадянської війни, які склалися з угорців, китайців, поляків, словаків, чехів та інших. Ідея іспанських інтербригад належить Морісу Торезу – генсеку ФКП, а втілення її в життя – Комінтерну за вказівкою Сталіна. З їх допомогою «мудрий» вождь хотів контролювати іспанські події, оскільки СРСР на пропозицію західних держав приєднався спочатку до «політики невтручання» щодо іспанського конфлікту. 26 липня 1936 року у Празі відбулося засідання виконкому Комінтерну, на якому прийнято рішення про виділення 1 млрд доларів на формування добровільних бригад для допомоги Іспанській республіці.

Головне вербувальне бюро знаходилося у Парижі, очолював його Йосип Броз Тіто, майбутній югославський «Сталін». Він налагодив виготовлення фальшивих паспортів, організував «підпільну залізницю» для транспортування добровольців до іспанського кордону, а звідти – до головної бази бригад у Альбасете в горах Ла-Манчі. В Європі часів «великої депресії» було досить незайнятих людей для комплектування бригад – безробітних, утікачів з фашистських держав, бунтівних інтелігентів. Кожен з них потрапляв у поле зору спецслужб і агентів НКВС. У всіх центрах набору були емісари НКВС, які вивчали біографії майбутніх вояків, відсіювали неблагодійних. Інтербригади підпорядковувалися не командуванню регулярної армії Іспанської республіки, а політуправлінню Комінтерну на чолі з Андре Марті, каталонським моряком з Перпіньяка. Це той самий Андре Марті, який у 1919 році очолював бунт на французькому флоті, що стояв в Одесі. Весь старший військово-політичний штат інтербригад складався з комуністичних вихованців. Головний військовий радник, полковник Кароль Сверчевський, або ж Вальтер, був польським офіцером з радянської служби безпеки і професором Військової академії у Москві. Генеральний інспектор Луїджі Лонго і головний комісар Джузеппе ді Вітторіо були італійськими комуністами. Єдиним комісаром, який справді мав військовий талант, був Лазар Штерн, або ж генерал Клебер, австрійський єврей з Буковини, який військовополоненим перейшов у Росії на бік більшовиків. Командирські кадри для інтербригад готувалися в СРСР. Вже у листопаді 1936 року по лінії Наркомату оборони до Іспанії відправили «30 командирів-іноземців на відповідні посади в інтербригадах». У 1937 році було розроблено план прискореної підготовки – в кілька черг – до 1000 командирів з числа емігрантів, які опинилися в СРСР. Для цього у Тифлісі був створений навчальний центр, розрахований на підготовку 60 командирів піхоти та 200 льотчиків. Окрім цього, інтербригадівці проходили тримісячні курси у радянських військових школах, де готували загальновійськових командирів, артилеристів, танкістів, кулеметників, зв'язківців, саперів [29, с. 298; 30, с. 63].

У сміливості та завзятті інтербригадівців годі сумніватися. Проте вони жили в жахливих умовах під гнітом лютої дисципліни; за найменший непослух винного страчували. Андре Марті, ревно виконуючи наказ Комінтерну, вишукував серед іноземних добровольців прихильників троцькізму. За його наказом було страчено 500 членів інтернаціональних бригад. Це про нього пише Е. Хемінгуей, який також брав участь в іспанській громадянській війні на боці республіки: «Цей старий стільки народу вигубив, більше, ніж чумна пошесть» [31, с.43 1; 29, с.298; 32, с.34–35]. Загалом кількість страчених у республіканській зоні своїх же республіканців за так звану троцькістську діяльність становить, за різними даними, 80 тисяч осіб [13, р.343-353; 33, с.22; 34, р.1464; 23, с.166-170].

Тепер про одну з найбільш резонансних подій в історії громадянської війни в Іспанії. Йдеться про баскське місто Герніку, яке націоналісти піддали бомбардуванню 26 квітня 1937 року. Наслідки цієї акції відтворив у своїй знаменитій картині Пабло Пікассо, що й принесло цьому місту світову славу. Зазначимо, що використання авіації для бомбардування населених пунктів було звичною практикою

обох воюючих сторін. Першими вдалися до неї республіканці 18 липня 1936 року з метою знищення франкістських казарм Монтанья. Республіка практикувала бомбардування противника частіше, оскільки отримала авіабомб від СРСР у шість разів більше, ніж Гітлер та Муссоліні поставили Франко. Щодо Герніки, то вона була на той час невеликим містом з населенням у 4 тис. осіб. Внаслідок квітневих бомбових ударів згоріло 70 відсотків будівель, загинуло 1654 мешканці, 889 були поранені. Впродовж десятиліть ми сприймали характер подій у Герніці лише у тлумаченні комінтернівської пропаганди. За її версією, Герніка була мирним населеним пунктом, без військової промисловості; бомби ж на нього було скинуто з метою залякати жителів. До того ж сталося це якраз у базарний день, коли до міста прибуло багато людей із навколишніх сіл.

Насправді події, пов'язані з Гернікою, мали дещо інший характер. На 26 квітня націоналісти прорвали лінію оборони басків, і Герніка опинилася на одному з двох шляхів відступу республіканців до Більбао. Місто було головним комунікаційним центром провінції. Тут знаходилися також три військові казарми й невеликі військові заводи. Немає жодних доказів того, що бомбардування відбулося з метою залякати населення. Герніка була звичайним рутинним об'єктом, якому не надавалося якогось особливого значення. Головними об'єктами бомбових ударів німецького авіакорпусу «Кондор» стали мости, комунікації та транспортні засоби, якими користувалися республіканці під час відступу. При бомбардуванні на місто впало кілька запалювальних бомб. Вогонь швидко охопив дерев'яні будівлі, яких була більшість у місті. Вузькі вулички, відсутність належних протипожежних засобів зробили свою справу...

Негативний розголос про Герніку спричинений також неадекватною реакцією франкістів. Замість того, щоб визнати факти і оцінити їх як звичайну військову акцію, національна пропаганда почала заперечувати відповідальність франкістів і приписувати руйнацію міста республіканцям. Коли Франко дізнався про трагедію Герніки, він викликав німецького командувача «Кондору» полковника Функа і блідий від гніву, ледве стримуючи себе сказав: «Я не воюватиму проти власного народу!» Функа було відправлено до Німеччини. Після цього всі бомбардування відбувалися лише «за особливим дозволом іспанського вищого командування» [13, р. 369-390].

Цікавими є дії «демократів-народнофронтівців» – соціалістів та комуністів – наприкінці боротьби. Як поводити себе ідейні натхненники республіканської Іспанії в останні дні громадянської війни? 2 березня на останньому урядовому засіданні військові заявили про неможливість продовжувати опір. Тоді Х. Негрін усунув тодішнє військове керівництво Центрально-південної зони і призначив вірних йому людей, надавши їм звання генералів та полковників. Серед них: Лістер, Модесто, Касадо та інші. Та було уже пізно. 3 березня почався антиреспубліканський заколот у Картахені під гаслами «Хай живе Франко! Хай живе Іспанія!», який завершився зняттям з рейду флоту республіки і виведенням його в Алжир. Цього ж дня Вісенте Рохо – керівник генерального штабу республіканської зони – подав у відставку, заявивши: «З ким ми будемо чинити опір? Навіщо його чинити?». Він розумів, що 500 тисяч вояків у Центральній зоні, 800 гармат та сотні танків вже не становлять єдиної бойової сили. 4 березня полковник Сехісмундо Касадо, який виконував функції начальника штабу зони, у телефонній розмові з прем'єром повідомив йому, що у Мадриді діє Національна рада оборони, яка перебрала всю повноту влади у Республіці. Він також відмовився прийняти звання генерала, присвоєне йому Негріном 25 лютого. Однією з причин таких дій Касадо була поголовна втеча урядовців та комуністичних лідерів з Іспанії на заздалегідь приготованих літаках. До речі, з прибуттям іспанських комуністів до Москви було створено спеціальний комітет у справах Іспанії, який підпорядковувався Комінтерну. Кількість іноземців у цьому комітеті переважала кількість самих іспанців, серед яких були Д. Ібаррурі, Енріке Лістер, Модесто. Новоприбулих іспанських емігрантів комітет поділив на чотири групи: 1) політичні керівники; 2) військові керівники, яких направляли на навчання у військові академії; 3) партійні функціонери другого ешелону; 4) решта біженців, яких «розсортували» на 18 категорій і розіслали в різні регіони СРСР, де вони працювали на тих же умовах, що й радянські робітники. Варто зауважити, що військових іспанців ділили на професіоналів, які ставали слухачами військово-політичної академії імені Леніна на вулиці Планерній, і непрофесіоналів, яким належало навчатися в академії імені Фрунзе. Саме тут проходили підготовку Модесто, Лістер, «Кампесіно» (у перекладі з іспанської – селянин), два останні не мали навіть початкової освіти. З «Кампесіно» прагнули зробити героя, який мав нагадувати російського мордвина В. Чапаєва чи мексиканського повстанця-вождя Вілью Панчо. Іспанці приймали радянське громадянство. Їх зобов'язали поміняти прізвища. Так, «Кампесіно» (Валентин Гонсалес) став комісаром Петром Антоновичем. Як генерал він отримував зарплату в 1800 карбованців на місяць, тоді як зарплата місцевого робітника не перевищувала 250 карбованців. Ті, кому довелося працювати на фабриках і заводах, вважали, що цей їхній статус тимчасовий і готувалися стати міністрами та

урядовцями майбутньої соціалістичної Іспанії. Працювали вони сумлінно, всіляко демонструючи відданість СРСР та КПІ, пильно стежили один за одним та доносили на кожного, хто припускався того чи іншого ідеологічного збочення [21, р. 52 – 55, 62; 35, р. 334 – 335; 29, с. 169].

Зі створенням республікою Національної ради оборони, до складу якої увійшли соціалісти, два анархісти і два республіканці, у тому числі командувач Центральної зони генерал Міаха, відомий соціаліст Хуліан Бестейро, почалася друга громадянська війна у республіканській зоні (перша – у Барселоні у травні 1937 року). Новий уряд заборонив вихід комуністичної газети «Мундо обреро», видав наказ про арешт ЦК КПІ та Х. Негріна. Цей наказ запізнився, оскільки 5 березня Х. Негрін у супроводі Альвареса дель Вайо, міністра закордонних справ республіки, вилетів до Франції, а через кілька годин услід за ними подалися й інші міністри. Наступного дня з аеродрому Моновар (поблизу Аліканте) вилетіла перша група провідних функціонерів КПІ, серед них Долорес Ібаруррі, керівник червоної авіації Ідальго де Сісерос, член ЦК КПІ, і міністр Урібе та ряд делегатів Комінтерну. Впродовж двох наступних днів відбувалися такі ж рейси. Евакуацію «червоної аристократії» прикривав XIV партизанський корпус під командуванням Х. Ернандеса. Комуністичні дезертири наостанку сказали солдатам, які їх охороняли й проводжали, чимало високих патетичних слів. Урібе, наприклад, проголосив: «Товариші! Забезпечте виліт, а потім, у гори... Партія не забуде вас!» «В гори!» – гарна фраза для нас, дослідників. Але там, на аеродромі у Моноварі, вона не мала жодного сенсу і прирікала людей на вірну смерть. Долорес Ібаруррі, вже будучи у Москві, теж з пафосом говорила про жертвність комуністів. Партизани ж XIV корпусу залишилися невдовзі самі. Їхні керівники також повтікали [21, р. 13-14,48].

Найбільша складність суспільно-політичного становища Іспанії у роки Другої світової війни та перші повоєнні роки полягала в інспірованій Москвою партизанській війні комуністичних сил проти режиму Франко. Варто наголосити, що після 1939 року громадянська війна в країні не припинилася. СРСР надавав комуністам всебічну допомогу, у тому числі й військову, внаслідок чого ще впродовж десятиліття компартія Іспанії вела збройну боротьбу проти власного народу. Каудильйо, виступаючи 1 жовтня 1946 року у Бургосі, заявив: «Ми думали, що нашим хрестовим походом ми завоюємо мир, проте – і ви це знаєте – десять років ми знаходимося у стані війни» [24, с.281]. Слова генералісимуса заслуговують на увагу: адже вони значною мірою пояснюють іспанську реальність повоєнних років та причини тривалості репресивних заходів режиму, очолюваного Франко.

Іспанська герилья була ініційована КПІ за рекомендаціями Москви та Комінтерну. Це підтверджують самі керівники іспанської компартії. Так, досить відверто висловився 1946 року республіканський генерал, один із лідерів КПІ, Енріке Лістер: «Війна не завершилась нашою тимчасовою поразкою у 1939 році» [24, с.281].

Ще з 1937 року, тобто у розпал громадянської війни, керівництво КПІ і радянські радники почали закидати на територію, зайняту національно-патріотичними силами, озброєні диверсійні групи. Їхня підривна діяльність відіграла важливу роль під час наступальних операцій республіканських військ. Вони висаджували в повітря мости, виводили з ладу дороги, комунікації, військові штаби і тим ускладнювали передислокацію військових частин франкістів у райони бойових дій. Керували цими акціями І. Г. Старинов, С. Л. Ваупшасов, Л. О. Ейтінгон та інші високопоставлені радянські військові фахівці, які згодом, у роки радянсько-німецької війни, стали організаторами та керівниками партизанського руху на окупованій гітлерівцями території СРСР. В Іспанії вони займалися розробкою партизанських акцій, координацією дій регулярних військових з'єднань та диверсійних груп. До речі, всі командні посади у цих формуваннях – від найнижчих до найвищих – обіймали комуністи.

Після здобуття франкістами Мадрида частина республіканців (за різними даними, від 15–20 до 40 тисяч осіб) були відтиснуті в гори Арагону, Астурії, Галісії та Андалусії. Для організації та керівництва підпільним і партизанським рухом було за вказівкою головного провідника Комінтерну П.Тольятті створено Секретаріат. На території Франції, у зоні Віші, діяв тимчасовий підпільний Центральний комітет КПІ. Зауважимо, що 15 тисяч іспанських республіканців стали учасниками французького руху Опору, після визволення Франції від фашистської окупації вони готові були повернути зброю проти Франко. Дії іспанських макі активізувались у 1943 році, коли ініціатива на фронтах Другої світової війни перейшла до антигітлерівської коаліції. Їхні групи спорадично висаджувалися на андалуських берегах з метою підняти народне повстання проти франкістського режиму. Та ці сподівання не виправдалися [24, с.282].

Після нападу Гітлера на СРСР, згадує Долорес Ібаруррі, Комінтерн поставив перед іспанськими комуністами завдання всіляко активізувати партизанський рух, акти саботажу в країні, щоб

не допустити вступу Іспанії у війну на боці гітлерівської Німеччини. Саме активізація цього руху не дозволила режимові, як гадають науковці радянської доби, взяти участь у світовому воєнному конфлікті [24, с.282].

За свідченнями тієї ж Долорес Ібаррурі, тоді генеральним секретарем КПІ, на її зустрічі зі Сталіним, Берією та Маленковим наприкінці 1944 року було прийнято рішення про посилення партизанської боротьби в Іспанії. СРСР брав на себе зобов'язання постачати зброю, боеприпаси, різне військове спорядження. Обговорювалося також питання про суспільно-політичний лад в Іспанії після поразки франкізму. «Пасіонарія» (псевдонім Д. Ібаррурі) отримала наказ вирушити до Франції для безпосереднього керівництва антиіспанською боротьбою [24, с.282].

Інший чільний керівник комуністичного партизанського руху Сантьяго Каррільйо,* у свою чергу, розповідає, що, починаючи з 1944 року, активісти КПІ почали готувати в Алжирі спеціальні групи для перекидання до Іспанії, щоб підняти національне повстання, нагромаджували зброю, човни, щоб перетнути Середземне море, підтримували тісний зв'язок з Д. Ібаррурі. Енріке Лістер згадував пізніше: «Колись ми зможемо одверто розповісти про тонни зброї та амуніції, які впродовж кількох років поставлялися в Іспанію сушею і морем... , про сотні складів зброї і боеприпасів, якими користувалися партизанські з'єднання» [24, с.283].

Починаючи з літа 1944 року, коли союзники висадилися у Франції і розгорнули бої за її визволення, всі сили «партії розстріляних і партизанів», як стала називати себе КПІ, були кинуті на роздмухування народно-партизанської війни – герильї. У жовтні того ж року розпочалася широкомасштабна наступальна операція 15-тисячного партизанського з'єднання під керівництвом Сантьяго Каррільйо, члена ЦК КПІ, який до цього працював у Москві у Виконкомі Комуністичного Інтернаціоналу молоді. Планувалося захопити будь-яке іспанське місто, сформувати там уряд, домогтися його визнання з боку антигітлерівської коаліції, стимулювати народні виступи в країні, які мали, за задумом організаторів, перерости у всенародне повстання.

Нищівна поразка, якої завдали партизанам регулярні військові сили Франко, примусила керівництво КПІ відмовитися від спроб протистояти франкістам у відкритому бою, тому воно взялося за організацію класичної партизанської війни. В околиці французького міста Тулузи КПІ створила генеральний штаб для координації дій партизанських загонів, а також спеціальну школу, в якій готували кадри бійців та диверсантів. Найбільшим партизанським з'єднанням був XIV корпус, що нараховував 18 тис. багнетів. Командував ним ветеран КПІ Домінго Унґрія. Саме цей корпус здійснював усі найважливіші бойові операції. Інше з'єднання, яким керував Енріке Лістер, мало у своєму розпорядженні навіть танки й літаки. Загальна чисельність партизанських формувань становила 50 тисяч осіб. Протягом 1945 року вони здійснили 783 бойові операції, 1946 року – 1086, 1947 – 1317. За іншими даними, з 1943 по 1952 рік відбулося 1826 збройних сутичок і боїв з франкістськими силами, партизани вчинили 5963 напади та 8269 інших злочинних акцій. За цей час загинули 2173 партизани, 546 з них з'явилися з каяттям, 467 потрапили у полон. Загальні втрати комуністичних бойовиків склали 5560 осіб. 1944 диверсанти були затримані франкістськими силами громадського порядку. Втрати регулярної армії та сил безпеки склали 307 загиблих і 448 поранених. Докладна інформація про диверсійну і підривно діяльність партизанських загонів надходила в ЦК ВКПб [24, с.283].

Наприкінці 1948 року на черговій зустрічі іспанських комуністичних лідерів зі Сталіним було прийнято рішення про згортання партизанської війни і перехід до іншої тактики: проникнення у легальні профспілки та громадські організації для подальшої підпільної діяльності. Вказівка Сталіна стала несподіванкою для іспанських комуністів і викликала замішання та розлад серед них, а почасти і протест. Все це полегшило регулярним армійським частинам і Цивільній гвардії остаточно розсіяти й знищити основні партизанські сили. На 1951 рік більшість комуністичних бойовиків припинила опір, хоча розрізнені збройні акції тривали аж до середини 60-х років, виродившись у відкритий бандитизм і мародерство, від яких страждало сільське населення [24, с.284].

Комуністи та їхні прихильники, роздмухуючи герилью проти каудильйо та його режиму, зовсім не орієнтувалися в іспанських повоєнних реаліях. Вони фанатично вірили в «масове невдоволення іспанців франкістським ладом», безпідставно сподіваючись, що після перемоги над гітлерівською Німеччиною, Піреней стануть наступним фронтом світової війни, але гірко прорахувалися. Література радянської доби також пророкувала фіаско франкізму через масову боротьбу іспанців проти нього. Але у країні, змученій та розореній тривалою громадянською війною, не було об'єктивних умов та внутрішніх резервів для розгортання нової, але вже партизанської війни. Народ не підтримав партизанів, він прагнув припинення політичного й економічного хаосу, миру і спокою [24, с.284].

Таким чином іспанські комуністи та їхні радянські опікуни мимоволі прислужилися франкізмові тим, що переконливо продемонстрували всьому світові цілковиту відсутність народної підтримки їхньої деструктивної діяльності. Можливо, це найвагомійший наслідок авантюри іспанських макі, який сприяв зміцненню влади генералісімуса Франко та консолідації нації навколо нього. Комуністи виявилися єдиними, хто підносив ідею розгортання в країні партизанського руху, оскільки керівництво соціалістичної партії, республіканці та інші партії республіканського табору не підтримували плани збройної боротьби проти франкістського режиму [24, с.284].

Сумний мартиролог жертв та дій соціалістично-комуністичних урядів республіканської Іспанії можна було б продовжувати. Нам видається, що нинішній ступінь вивченості проблематики антидемократичної діяльності комуністів, соціалістів та їхніх соратників у роки Другої республіки та іспанської громадянської війни 1936-1939 років є доказовим та переконливим. Але про це жодним словом не згадується у Законі про демократичну пам'ять.

Через результати дочасних липневих парламентських виборів 2023 року, на яких праві іспанські партії здобули незначну перевагу, Закон про демократичну пам'ять залишився незреалізованим. Дві спроби лідера консерваторів Нуньеса Фейхоо сформувати новий уряд завершилися фіаско. У справу створення нвого уряду втрутився король Іспанії Філіп VI, який закликав політичні партії провнести нові консультації щодо урядової коаліції. Філіп VI запросив також представників всіх партій до своєї резиденції для консультування. П.Санчес оголосив про своє бажання сформувати новий уряд. Він заручився підтримкою більшості членів парламенту. Каталонські та баскські сепаратисти повною мірою скористалися своєю «золотою акцією». Вони підтримали П.Санчеса в обмін на його обіцянку амністувати членів їхніх партій, які перебували в ув'язненні. Іспанці, до речі, несхвально поставились до угоди соціалістів з цими партіям. 16 листопада 2023 року завершилась чотиримісячна урядова криза в Іспанії, оскільки кортеси підтримали кандидатуру П.Санчеса на посаді нового/старого прем'єр-міністра. («за» – 179, «проти» – 171; у кортесах 350 депутатів). Таким сином, Закон про демократичну пам'ять отримав шанс бути втіленим у життя. Невже це відбудеться? На нашу думку, в такому разі іспанська спільнота переживатиме нову хвилю розбрату.

Бібліографічний список:

1. Гарсія Хосе. Испания XX века. М.: Мысль, 1967. 486 с.
2. Престон Пол. Франко. М.: ЗАО Изд-во Цетрополиграф, 1999. 702 с.
3. Jackson Gabriel. The Spanish Republic and Civil War. 1931-1939. Princeton: Princeton University Press, 1972. 577 p.
4. Мещеряков М.Т. Коммунистическая партия Испании и Коминтерн. Новая и новейшая история. 1991. №5. с.10-26.
5. XIII пленум ИККИ. Стенографический отчет. М.: Партиздат, 1934. 597 с.
6. Мещеряков М.Т. СССР и гражданская война в Испании. Отечественная история. №3. с.83-95.
7. Дімітров Г. Наступ фашизму і завдання Комуністичного Інтернаціоналу в боротьбі за єдність робітничого класу проти фашизму. Доповідь на VII Всесвітньому конгресі Комуністичного Інтернаціоналу 2 червня 1935 року. Доповіді і резолюції. Київ: Партвидав ЦК КП (б)У, 1935. 568 с.
8. Ayucar Ruiz. El Partido comunista. 37 años de clandestinidad. Madrid: Editorial San Martin. 1976. 477 p.
9. VII Всесвітній конгрес Комуністичного Інтернаціоналу. Компартія Іспанії у боротьбі проти фашизму. Промови т.т. Долорес, Гарсія, Хуан Вентура, Мартінес, Еварісто – делегатів Іспанської компартії. Київ: Партвидав ЦК КП(б)У, 1936. 70 с.
10. Испания. 1918-1972 гг. Исторический очерк. М.:Наука, 1975. 495 с.
11. Пожарская С.П. Фашистская фаланга в Испании. Новая и новейшая история. 1972. № 5. С. 103-115.
12. Пожарская С.П. Фашистская фаланга в Испании. Новая и новейшая история. 1973. № 1. С. 120-135.
13. Мещеряков М.Т. Испанская фаланга. Мировая экономика и международные отношения. 1965. №10. С. 140-143.
14. Payne Stanley G. El Regimen de Franco. 1936-1975. Madrid: Alianza Editorial, 1987. 682 p.
15. Майский И.М. Испанские тетради. М.: Воениздат, 1962. 197 с.
16. Тоталитаризм в Европе XX века: из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления. М.:Памятники историчекой мысли, 1996. 540 с.
17. Рыбалкин Ю. Е. Операция «Х». Советская военная помощь республиканской Испании (1936-1939). М.: АИРО-XX, 2000. 431 с.
18. Хемінгуей Е. По кому б'є дзвін. К.: Либідь, 1969. 496 с.
19. Мещеряков М.Т. Судьба интербригад в Испании. По новым документам. Новая и новейшая история. 1993. №5. С.18-41.
20. Кобо Хуан. Мифы и аналогии. Заметки о гражданской войне в Испании. ЛГ-Досье. 1992. №5. С.22-23.
21. Escudero Garcia Jose Maria. Historia politica de las dos Españas- T.4. Madrid: Editora nacional, 1976. 2052 p.

22. Vaca de Osmag Jose Antonio. La larga guerra de Francisco Franco. Madrid: Ediciones RIAZP, S.A., 1991. 350 p.
23. Іваницька О.П. Франко – каудильйо Іспанії. Чернівці: Книги XXI, 2006. 432 с.
24. Іваницька О.П. Іспанія у XX – XXI сторіччях: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан- ЛТД», 2017. 600 с.

References:

1. Garsia Hose. Ispaniya XX veka. M.: Mysl', 1967. 486 s.
2. Preston Pol. Franko. M.: ZAO Izd-vo Tsentropoligraf, 1999. 702 s.
3. Jackon Gabriel. The Spanish Republic and Civil War. 1931-1939. Princeton: Princeton University Press, 1972. 577 p.
4. Meshcheriakov M.T. Kommunisticheskaya partiya Ispanii i Komintern. Novaya i noveyshaya istoriya. 1991. №5. S.10-26.
- 5.. XIII plenum IKKI. Stenograficheskiy otchiot. M.: Partizdat, 1934. 597 s.
6. Meshcheriakov M.T. SSSR i grazhdanskaya voyna v Ispanii. Otechestvennaya istoriya. №3. s.83-95.
7. Dimitrov G. Nastup fashizmu I zavdannia Komunitnychnogo Internatsionalu v borotbi za yednist robitnychogo klasu proty fashizmu. Dopovid' na VII Vsesvitniomu kongresi Komunistychnogo Internatsionalu 2 chervnia 1935 roku. Dopovidi I rezolyutsii. Kyiv: Partvydav Ts.K KP(b)U, 1935. 568 s.
8. Ayucar Ruiz. El Partido comunista. 37 años de clandestinidad. Madrid: Editorial San Martin. 1976. 477 p.
9. VII Vsesvitniy kongres Komunistychnogo Internatsionalu. Kompartiya Ispanii u borotbi proty fashizmu. Promovy tt. Dolores, Garsia, Khuan Ventura, Martines, Evaristo – delegativ Ispanskoyi kompartii. Kyiv: Partvydav Ts.K KP(b)U, 1936. 70 s.
- 10.. Ispaniya.1918-1972 gg. Istoricheskiy ocherk. M.:Nauka, 1975. 495 s.
11. Pozharskaya S.P. Fashistskaya falanga v Ispanii. Novaya i noveyshaya istoriya. 1972. № 5. S. 103-115.
12. Pozharskaya S.P. Fashistskaya falanga v Ispanii. Novaya i noveyshaya istoriya. 1973. № 1. S. 120-135.
13. Meshcheriakov M.T. Ispanskaya falanga. Mirovaya ekonomika I mezhdunarodnye otnosheniya. 1965. №10. S. 140-143.
14. Payne Stanley G. El Regimen de Franco/ 1936-1975. Madrid: Alianza Editorial, 1987. 682 p.
15. Mayskiy I.M. Ispanskiye tetradi. M.: Voenizdat, 1962. 197 s.
16. Totalitarizm v Evrope XX veka: iz istorii ideologiy, dvizheniy, rezhimov I ikh preodoleniya. M.: Pamiatniki istoricheskoy mysli, 1996. 540 s.
17. Rybalkin Yu.E. Operatsiya "X". Sovetskaya voyennaya pomoshch' respublikanskoj Ispanii (1936-1939). M.: AIRO-XX, 2000. 431 s.
18. Heminguey E. Po komu bie dzvin. K.: Lybid, 1969. 496 s.
19. Meshcheriakov M.T. Sudba interbrigad v Ispanii. Po novym dokumentam. Novaya i noveyshaya istoriya. 1993.№5. S.18-.41.
20. Kobo Huan. Mify i analogii. Zаметki o grazhdanskoy voyne v Ispanii. LG-Dosie. 1992. №5. S.22-23.
21. Escudero Garcia Jose Maria. Historia politica de las dos Españas – T.4. Madrid: Editora nacional, 1976. 2052 p.
22. Vaca de Osmag Jose Antonio. La larga guerra de Francisco Franco. Madrid: Ediciones RIAZP, S.A., 1991. 350 p.
23. Іваньська О.П. Франко – каудильйо Іспанії. Чернівці: Книги – XXI, 2006. 432 с.
24. Іваньська О.П. Іспанія у XX-XXI сторіччях: монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан LTD», 2017. 600 с.

Ivanytska O. P. Characteristics of the formation of historical memory in the political processes of modern Spain

In the article, the author analyzes the example of Spain, which survived in the twentieth century, among other things, the long and bloody civil war and the almost 40-year authoritarian regime, the attitude to the tragic past, its assessment, that is, the peculiarities of the formation of historical memory. The author notes that the main help of the transition from authoritarianism to democracy, that is, the unique Spanish democratic transit, was the agreement of the leading political forces on national reconciliation and the rejection of their past ideological preferences and slogans for the sake of transit. This arrangement was in effect for 30 years. The article notes that only the coming to power of the SSWP gave impetus to the return to the reassessment of the historical past. The Socialist government has achieved the passage of the Law on Democratic Memory, which was met with extreme ambiguity by the Spanish community, since it is ideologically oriented to completely rehabilitate the left-wing parties (communists and socialists), their true participation in the emergence, development and consequences of the civil war.

With the involvement of a significant circle of original Spanish sources, the article refutes the idealization of the activities of the socialist party during the Second Republic and the Civil War. We are talking about the complete subordination of the socialist-communist governments of the Second Republic to the dictate of Moscow, the fulfilment of its orders, the intentions of the Soviet leadership

to foment the proletarian revolution in the Pyrenees with the help of Spanish communists and socialists and establish a Soviet republic here. Data are given on numerous casualties caused by the activities of socialist-communist governments in the republican zone. A number of myths of foreign Marxist historiography about the beginning, course and end of the Spanish Civil War and the role of the Spanish left-wing parties in this are refuted.

Keywords: *historical memory, Spain, civil war, Second Republic, Comintern, USSR, socialist government, Law on democratic memory.*